

„Sírásunk még egyszer fölszabadítja a tengert”

A teológiai nyelv felszabadítása Pilinszky János segítségével

■ SLEZÁK BENCE

Evangelikus Hittudományi Egyetem

PhD-hallgató

E-mail: bslezak@lutheran.hu

DOI: 10.61894/LP.2026.101.8-9.3

- Dolgozatomban azt a kérdést járom körül, miként szabadítható fel a teológiai nyelv, és mit tanulhat a dogmatika a költészettől. A tanulmány elméleti háttérét George Lindbeck dogmaelméleti megközelítése adja, valamint nyelvkritikai kapcsolatot keresek Simone Weil és Ludwig Wittgenstein megközelítései között. A megalkotott keretben elemzem Pilinszky János *Mielőtt* című versét, következtetéseimet pedig gyülekezeti kontextusba ágyazom.

Kulcsszavak: Pilinszky János / George Lindbeck / Simone Weil / dogmatika / nyelvkritika / költészet

„Az ember mindig egy rendnek veti alá magát. Csak az a baj, hogy ennek a rendnek – ha nem vezeti az embert természetfölötti világosság – középpontjába kerülhet önmaga vagy valami partikuláris valóság (ez lehet egy eszme is), amelybe egészen belehelyezkedik.”

Simone WEIL (2003, 41. o.)

A kérdés

Ha nem is rendelkezett a 20. század előtti keresztény teológiai gondolkodás spektruma mindig közös nevezővel, bizonyos szempontból ez az időszak tekinthető a kiterjedt globalizáció előtti utolsó olyan korszaknak a nyugati kultúra történetében, amely képes volt közös eszmetörténeti kerettel dolgozni – a második világháború és annak utóhatása reflexiós helyzetbe kényszerített minden Európa-központú gondolati rendszert, elbizonytalanítva minden, ehhez a kulturális közeghez társítható szellemi értéket, így a keresztény dogmatikára épülő vallási rendszereket is. Mindezzel párhuzamosan, talán éppen ennek a kollektív történelmi traumának a gyógyulni kezdő szövetein egyre nagyobb teret nyert a klasszikus ismeretelméleti és karteziánus rendszereket is megkérdőjelező nyelvkritikai filozófiai áramlat több formája. A 20. század teológiai gondolkodásában is megjelent egy olyan kritikai szemlélet, amely a dogmatikai terminológiát kívánta radikálisan újraértelmezni – gondolhatunk például Dietrich Bonhoeffer részleteiben soha nem kifejtett vallástalan kereszténységére vagy Paul TILLICH *Létbátorságának* utolsó fejezetére, ahol arról ír, hogy a teizmus mint az Istenről való beszéd hagyományos formája képtelen leírni az Istennel való kapcsolatot (2000, 192. o.).

Ezek a jelenségek nem elválaszthatók a töréstől, amelynek mentén megszülettek. A történelmi kontextus, amely szükségessé tette a korábbi eszmerendszerek kritikáját, valójában mélyen befolyásol minden alternatív strukturális megközelítést. A szavak és az átfogó gondolkodás átalakulása lassú

folyamat. Azonban ha azt keressük, miképpen rajzolódik ki valamilyen újabb irány, talán a költészet nagyobb szabadsággal dolgozik azokkal a kifejezésekkel is, amellyel a teológia nehézkesen boldogul. Ebben a háború utáni közegben kap hangot Pilinszky János költészete is. A költő pedig bátran használja és járja át írásain keresztül a kereszténység és az európai vallásgyakorlás képeit – olykor darabokra szedve vagy új kontextusba helyezve azokat.

Dolgozatomban azt a kérdést igyekszem körüljárni, hogy miképpen szabadítható fel a teológiai nyelv saját maga úrafogalmazására, és mi az, amit a klasszikus filozófiai keretekkel dolgozó dogmatikai gondolkodás tanulhat az intuícióna építő költészettől.

A vallás

A megközelítés, miszerint a vallás elsősorban a filozófiai terminológiával értelmezi saját kereteit, végigkövethető a kereszténység történetén, a hellenizmus hatásától kezdve az első zsinatokon keresztül – ma pedig a teológus egyetemet végez és tanul, hogy teológussá váljon. A teológus feladata pedig a hit tartalmának fogalmi meghatározása a világban, törekedve a Szentíráshoz való igazodásra, az ortodox tanításhoz való hűségre és a belső logikai koherenciára. A rendszeres teológia nevében hordozza a rendszerszemlélet kiemelt jelentőségét, a keresztény felekezetek hitvallási iratai pedig olyan tanítói-normatív minőségben jelennek meg, amelyek létrehozzák azt a dogmatikai mátrixot, amelyben a hit mozog.

George Lindbeck *A dogma természete* című könyvében három különböző dogmaelméleti megközelítést mutat be. Leírja a fentebb is említett kognitív, ismeretközlésre építő modellt, valamint ezzel szemben meghatározza a tapasztalati-expresszív megközelítést, amelyben a vallás a belső érzésvilág nem kognitív szimbólumrendszereként jelenik meg, s amelyhez a legpontosabb kulcsot az esztétikai élmény adja. Harmadik útként pedig kijelöli azt a posztliberális, kulturális-nyelvi modellt, amely meghaladja az első két irányzat – és azok esetenkénti kétdimenziós hibridjeinek – korlátait. Ebben a harmadik értelmezési keretben a vallás olyan kulturális adottságként és nyelvként funkcionál, amelynek dogmái nem objektív tényeket közölnek vagy belső érzéseket fejeznek ki, hanem szabályozó elvekként, egyfajta teológiai nyelvtanként határozzák meg a hívő közösség életét és gondolkodását (LINDBECK 1998, 36. o.).

Ez a fajta szemlélet megnyitja az utat a bevett, filozófiai gondolkodástól eltérő teológiai megközelítések felé. Pilinszky költészetbe foglalt vallástapasztalat-megosztása felmutat kétdimenziós jeget – a kognitív fegyelmet és a tapasztalati-expresszív intenzitást egyaránt integrálja –, ugyanakkor túl is lép azokon. A kettőt nem olvasztja egybe, hanem meghagyja azokat sajátos feszültségükben. Ez a kettősség érződik Pilinszkynek a költészeti világától nem elkülöníthető önmeghatározásán is, amikor így fogalmaz:

„Költő vagyok, és katolikus. Véleményem szerint a katolicizmus tulajdonképpen nem más, mint elfogadása annak, hogy az ember menthetetlenül térben és időben él. Azt, hogy »katolikus költő« vagyok, nem hiszem. Úgy gondolom, Assisi Szent Ferenc az utolsó katolikus költő. Mert a költészet sokkal inkább gyónás, mint prédikáció... De szeretnék katolikus költő lenni – a szónak abban az értelmében, hogy katolikus annyit tesz, mint egyetemes. Sokat gondolok Jézusra, bár mint minden igaz hívő, eretnek is vagyok. Mert aki nem hisz, csak az nem eretnek. Úgy vagyok Jézussal, hogy öt-hat tanába belekapaszkodom. A többi homályban marad.

Különben a mai bibliakutatók pontosan látják, hogy a propagandisták hol, mit írtak bele, mi az, amit Jézus nem mondhatott, mert arámi nyelven nem lehetett kifejezni.” (TÖRÖK 1983, 123. o.)

Láthatjuk, hogy ez a két kategória nem mond ellent egymásnak, hanem úgy jelenik meg, mint a személyes és az alkotói identitás, így pedig a vallását gyakorló, hívő ember életének két meghatározó tartóoszlopa.

Az idézett részletben olvashatjuk azt is, ahogyan Pilinszky arról vall, hogy minden igaz hívő valójában eretnek. Ebben szintén benne feszül az az ellentmondás, amely alapjaiban meghatározza vallásos költészetét. A merev doktrínákhoz való igazodás és az intézményes ortodoxia helyett a személyes, konkrét vallásos érintettségre és a megélt hitre helyezi a hangsúlyt. A hit tartalmát fogalmazza meg, olyan módon, hogy a tárgyi tudás teljességének igényét elengedi, és költészetével a gyónáshoz mint személyes kapcsolódáshoz közelít, nem pedig dogmatikus tanítást fogalmaz meg egy prédikáción keresztül.

A szabadság

Pilinszky megélt szabadsága olyan teológiai keretről vall, amelyet megfigyelhetünk úgy is, mint Simone Weil látszólagos hatását a költő belső spirituális életére. Ez a hatás ugyan nem minden esetben egyértelmű, ahogyan azt SZMESKÓ Gábor is jelzi kutatásában (2025, 55. o.), jelen dolgozat szempontjából talán azonban éppen arra a kérdésre a legfontosabb hangsúlyt helyezni, hogy Weil miként hívhatta elő saját megközelítéseivel Pilinszky saját, belső világát, amely megjelenik a költészetében is. Vizsgálatunk tárgya nem a doktrinális összhang, hanem az ébredező, intuitív keretalkotás.

Pilinszky Weil személyében látszólag olyan ellentmondásos inspirációt látott, amelynek segítségével saját vallásképeinek rugalmasságát is gyakorolhatta: szentnek és misztikusnak nevezi az egyébként az egyházi intézményrendszeren kívül maradó filozófust (uo. 62. o.). Weil munkásságát Pilinszky spirituálisan programadó, szakrális színtérbe emeli, mikor „olyan olvasási, befogadói stratégiát alakít ki, mely lehetővé teszi, hogy megkérdőjelezhetetlen tekintélyként, szinte szent szövegek szerzőjeként hivatkozhasson Simone Weilre” (uo. 63. o.). Írásain keresztül a személyét is olyan tekintélyszerepbe helyezi, amely magában hordozza a hivatalos egyházi működéssel szemben álló, azzal közösséget nem vállaló pozíció feszültségét.

Fontos szempont továbbá, hogy Simone Weil „szövegeinek túlnyomó része naplójegyzetekből áll” (uo.), így írásainak keletkezési és olvasási körülményei is elválaszthatatlanok attól a belső, intuíción alapuló, fellazult rendszerszemlélettől, amely hatékonyabban képes integrálni új, radikálisnak ható megközelítéseket is.

Weillel párhuzamba állítható a kereszténységhez fűződő ellentmondásos viszonyuk alapján a kor rendszerező szemléletének fontos kritikusa, Ludwig Wittgenstein is, aki bár a katolicizmusba született, később elhagyta ezt a vallást és felekezeti keretezést. Weil, ahogyan említettük, ugyan soha nem csatlakozott a formális egyházhoz, mégis a kereszténységhez tartozóként határozta meg önmagát (RUHR 2023, 21. o.), így demonstrálva a katolicizmus egyetemességéről alkotott véleményét, miszerint mindenki az egyházba tartozik (SZMESKÓ 2025, 68. o.). Ez a határokon átívelő megközelítés egyszerre mutat rá a rendszerek mindennapi nélkülözhetetlenségére, és szabadít fel a terminológiai keretek bátor használatára és elhagyására.

A kereszténységhez fűződő, eltérő személyes viszonyuk ellenére elmondható, hogy Wittgenstein és Weil egyaránt a vallási nyelv nyitott és misztikus megközelítését javasolja, amelyben a vallási, az etikai és az esztétikai elemek elválaszthatatlanok egymástól (QUICK 2023, 31. o.). Mind a ketten problematikusnak látják a vallásos élmények és meggyőződések merev nyelvi rögzítését, és nagy hangsúlyt fektetnek a kimondhatatlanságra (uo. 48. o.). Weil rámutat, hogy a nyelv ugyan korlátozott eszköz, ennek felismerése mégis utat mutathat az Istennel való találkozás felé. Ehhez hasonlóan Wittgenstein életművében is a szisztematikusság bírálata mellett jelen van annak a felismerése, hogy a nyelv és a nyelvi keretek egymás megértésének alapvető feltételei (NEUMER 2004, 86. o.).

A nyelvi rendszer és a vallás analógiája, mint azt Lindbecknél is láthattuk, rámutat arra, hogy egymás megértése és a közös alap keresése a saját élmény nyelvi redukcióját is jelenti. A rögzítés és átadás olyan vállaltan töredékes folyamat tehát, amely nem léphet a transzcendens tapasztalás helyébe – és a teológus is úgy beszélhet csupán a hit tartalmáról, hogy tisztában van a megnevezés pontatlanságával. Ez a vállalt töredékesség pedig nagyobb hangsúlyt fektet a szubjektív leírásra, mint egy új dogmatikai keret létrehozására – elfogadja a legkisebb közös alapot, amely egyszerre lehet a használt nyelv és a gyakorolt vallás egyetemességében. A hit tartalmának kommunikációja pedig úgy lehetséges, hogy a közös képeket használja és szedi darabjaira a megszólaló – jelen esetben a költő.

A vers

Pilinszky a költészet eszköztárával tette sajátjává a merev dogmatikai-terminológiai kereteket. A választott vallásos kifejezéseket nem magyarázta, nem írta körül, hanem beemelte egy olyan költészeti kontextusba, ahol azok leginkább drámai és esztétikai erővel fejtették ki hatásukat a velük találkozó és kapcsolatba lépő befogadóra. Ezzel a használattal képes volt könnyen érzékelhető, határozott teológiai keretet alkotni. Méltán hívhatjuk tehát őt is a hit tartalmával foglalkozó teológusnak, akinek választott és vállaltan töredékes nyelve a dogmatika helyett a költészet.

Dolgozatomban a *Mielőtt* című Pilinszky-verset hozom példaként, amelyen keresztül a teológiai képek újraértelmezési lehetőségeit vizsgálom. A műben rejlő motívumok megmutatják, hogy miképpen léphet kölcsönhatásba a költészet és a vallás, amikor egy-egy történet vagy kifejezés megjelenik ebben a szabadabb műfaji kontextusban.

A verset teljes terjedelmében idézem:

Mielőtt

A jövőről nem sokat tudok,
de a végítéletet magam előtt látom.
Az a nap, az az óra, mezítelenségünk
fölmagasztalása lesz.

A sokaságban senki se keresi egymást.
Az Atya, mint egy szálkát, visszaveszi
a keresztet, s az angyalok, a mennyek
állatai, fölütik a világ utolsó lapját.

Akkor azt mondjuk: szeretlek. Azt mondjuk:
 nagyon szeretlek. S a hirtelen támadt
 tülekedésben sírásunk még egyszer fölszabadítja
 a tengert, mielőtt asztalhoz ülnénk.
 (2018, 104. o.)

A vers felütése a jövővel kapcsolatos bizonytalansággal és a végítélet képével indít. Ez a kettősség – a jövőbelátás konkrét képességének hiánya, valamint a végítélet mikéntjének bizonyossága – az egész verset áthatja. A beismert esetlegesség lágyítja az egyébként a kereszténység történelme során meglehetősen leterhelt, apokaliptikus világvégeképet: hiszen ha a holnapról sem tud a megszólaló prófétai hang biztosat állítani, akkor a tények és objektív igazságok helyett valami másféle alapra irányítja a figyelmet. Így a vég nem egy időbeli, bejósolható távlatban jelenik meg, hanem a befogadó figyelmét kísérő jelenvalóság formájában. Az ítélet ugyanakkor itt nem valamiféle elkerülhető következmény, hanem ugyanilyen szilárd bizonyossággal tételeződik.

A versben megjelenik a keresztény kultúrtörténetben gyakran stigmatizált és a bűnösséggel közősen asszociált *mezítelenség*, azonban itt olyan pozitív-resztoratív képként jelenik meg, amely egyszerre hordozza magában a valóság kimondásának feszültségét és a megélhető öazonosság tiszta fenomenológiai szabadságát. Ez egy maszkok és interpretációk nélküli lét leírása, amely a tapasztalást és a tapasztalót még közelebb helyezi egymáshoz a profán teljességben.

A versben olvasható eszkatológiai leírás használja az „Atya” és a „kereszt” szavakat mint az egyetemes keresztény dogmatika tekintéllyel társított és transzcendens hierarchiát implikáló szimbólumait, Pilinszky azonban mindezt annak az intim képnek a leírásával ellensúlyozza, mint ahogyan a testből távolít el szálkát a gondoskodó személy. Ugyanez a hierarchia bicsaklik meg akkor is, mikor a mennyek állatainak nevezi azokat az angyalokat, amelyeket a hívő általában a templomok magaslatában, szakrális elszigeteltségben láthat. Ebben is mintha az jelenne meg, hogy az Isten olyan beláthatatlanul és kimondhatatlanul hatalmas, hogy hozzá képest minden, amit szentnek hívunk, csupán teremtményi mivoltáról tanúskodhat.

Fontos megjegyezni itt, hogy az „Atya” kifejezés milyen kontextusban jelenik meg jellemzően a kereszténység korábbi történetében. Az „Atya” megszólítás önmagában hordozza a Názáreti Jézus istenmegnevezését, valamint behívhatja a hitvallásos asszociációt is, közvetlen dogmatikai kapcsolódást teremtve az olvasó számára. Amint arra LINDBECK is felhívja a figyelmet a szentháromságtan kapcsán, a hitvallásos dogmákat elutasító keresztény megközelítések valójában a dogmák hivatalos státusza ellen lépnek fel, és nem a hittételek el nem fogadását jelentik (1998, 123. o.). Eszerint a dogmatikus megnevezés használata lehetővé teszi a vele való szabad és közvetlen szembenézést anélkül, hogy a tudatos elutasítás megfékezne ezt a találkozást.

Mielőtt a vers véget érne, kétszer olvassuk a „szeretlek” szót – ez pedig utalhat arra a történetre, mikor Jézus háromszor kérdezte meg Pétert, hogy szereti-e őt. Pilinszky-nél a harmadik vallomás helyett azonban a sírás képével találkozunk, ami a passiótörténetben Péter harmadik tagadását követi. Ez az előrehozott sírás mintha a megszokott narratívát törné meg, hogy kiemelje azt a drámai pontot, ami érzelmileg nagyobb hatást fejt ki a szóbeli elbeszélésnél. A nyelv szabályszerűségénél meghatározóbb itt a szabad érzelmi kifejeződés. Ha pedig Péter alakja felől nézzük a vers folytatását, az ezután megjelenő, felszabadított tenger képe egyszerre lehet a Genezáreti-tó, amelyben a kivetett háló megtelik halakkal, és ugyanígy az a bizonytalan felszínű víztükrök, amelyre Péter rálép.

A következő jelenetben a vers tetőpontjaként megfogalmazott közös asztal felidézheti a jézusi nagy vacsora példázatát, így az eszkatológiai értelemben előrevetített Isten országát, valamint az utolsó vacsorát és mindennek az összefoglaló liturgikus elemét, az úrvacsorai közösséget. Ebben is láthatjuk, hogy a vers végső soron inkább liturgikus, mintsem hitvallásos szerkezetet követ, azonban így is megállapítást tesz a hit tartalmáról. Ezeket a megállapításokat a hagyományos értelemben vett dogmatikai kategóriákká már csak azért sem érdemes alakítani, mivel, amint láthattuk, a logikai ellentmondás is fontos eszköze a költő Istenről való beszédének. Inkább azt érdemes megfigyelni, hogyan emeli ki megszokott kontextusukból a költő ezeket a képeket, és ez a megváltozott használat hogyan alakítja át a hatást és a jelentést.

Összegzés

Miképpen szabadítható fel tehát a teológiai nyelv?

A dolgozatban vázolt elméleti bevezetés és a bemutatott vers alapján annál az egyszerű következtetésnél kell kikötnöm, hogy ha a költésztől tanulhat bármit is a dogmatika, akkor az a tartalom és a befogadó között mindig személyes kapcsolatot kereső jelentésszövegtudás. Az érzelmi kifejezés, az asszociációra hívás és a többféle interpretáció lehetősége mind aktív figyelmet kíván a befogadótól, és párbeszédre hívja azzal a tartalommal, amelyet a szöveg aktuálisan tárgyal. Így a teológiai szöveg többé nem emlékirat, nem előírás és Szentírás-függelék lesz, hanem rajta keresztül megszólalhat az a személyes hang, amely emlékeztethet a teológiának az emberben Isten képmását felismerő oldalára.

Míg a rendszeres teológia alkalmasnak bizonyul arra, hogy egy – akár hitéletileg is inkluzív – specifikus megközelítést megalkosson, a költészet képes a belső rendszerszemléletet mellőzve modellezni egy olyan dinamikus jelentéshalmazt, amely leginkább egy gyülekezetre emlékeztet. Hiszen amenyiben Pilinszky gondolatát, miszerint minden igaz hívó eretnek is, kivetítjük azokra a gyülekezeti helyzetekre, amelyekről személyesen elsősorban anekdotikusan tudnák jelen dolgozatban beszámolni, talán nem nehéz elképzelni azt az emberi csoportosulást, ahol nem csupán vagy nem elsődlegesen egy közös értelmezés hívja össze az embereket, hanem annak az élménye, hogy a gyülekezet kapcsolatban vesz részt. Ez a kapcsolat pedig a közös rítus, amelybe beemelve önmagukban, magyarázat nélkül láthatjuk azokat a liturgikus elemeket, amelyek mögött hosszú idők dogmatikus hagyományának formáló hatása húzódik. Pilinszky idézett verséhez hasonlóan pedig a befogadó gyülekezetre van bízva, hogy mennyire bánik ezekkel a képekkel szabadon.

Felismerem továbbá, hogy a teológia nyelvének problémája valószínűleg egyáltalán nem válaszolható meg dolgozatban – sőt, mint azt láthatjuk, talán a korábban feltett kérdésekre a megszokott fogalmi keretben már egyáltalán nem is születhet kielégítő válasz, és a szabad nyelv új utakat keres önmaga kifejezésére.

“Our Crying Will Once Again Set the Sea Free”

Liberating Theological Language with János Pilinszky

- In my paper, I explore how theological language can be liberated and what dogmatics can learn from poetry. The theological framework of the study is inspired by George Lindbeck’s approach to the theory of dogma, while a linguistic-critical approach is sought between the perspectives of Simone Weil and Ludwig Wittgenstein. Within this framework, I analyze János Pilinszky’s poem “Mielőtt” (Before), and I draw my conclusions in a congregational context.

Keywords: János Pilinszky / George Lindbeck / Simone Weil / dogmatics / critique of language / poetry

Hivatkozott művek

- LINDBECK, George A. 1998. *A dogma természete. Vallás és teológia a posztliberális korban*. Ford. Ittész Gábor. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest.
- NEUMER Katalin 2004. Szisztematikus Wittgenstein. In: Neumer Katalin – Laki János (szerk.): *Minden filozófia „nyelvkritika” II. Analitikus filozófia és fenomenológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PILINSZKY János 2018. *Pilinszky János összes versei*. Magvető Kiadó, Budapest.
- QUICK, Jacob 2023. To Speak of the Divine. Weil and Wittgenstein on Religious Grammar. In: Jack Manzi (szerk.): *Between Weil and Wittgenstein. Comparisons in Philosophy, Religion, and Ethics*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781003300076-3>.
- RUHR, Mario von der 2023. Ludwig Wittgenstein, Simone Weil, and Religious Belief. In: Jack Manzi (szerk.): *Between Weil and Wittgenstein. Comparisons in Philosophy, Religion, and Ethics*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781003300076-2>.
- SZMESKÓ Gábor 2025. *A misztika küszöbén. Pilinszky János és Simone Weil*. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Szeged.
- TILLICH, Paul 2000. *Létbátorság*. Ford. Szabó István. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest.
- TÖRÖK Endre 1983. *Beszélgetések Pilinszky Jánossal*. Magvető Kiadó, Budapest.
- WEIL, Simone 2003. *Jegyzetfüzet*. Új Ember Kiadó – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.